

Doktor Adis DUDERİJA

Griffith Üniversitesi
Beşeri Bilimler, Diller ve Sosyal Bilimler Fakültesi.
Griffith University
School of Humanities, Languages and Social Science.
Brisbane, AVUSTRALYA
a.duderija@griffith.edu.au
ORCID 0000-0001-8134-761X

Çevirmen Musa EŞİT

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Faculty of Theology, Department of Hadith.
Ankara, Türkiye
musaesit1@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7100-2084
https://ror.org/05ryem72

İlerlemeci İslam Düşüncesinde Sünnet Kavramı*

The Concept of Sunna in Progressive Muslim Thought

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Çeviri / Translation
Geliş Tarihi / Date Received: 2 Mayıs 2024 / 2 May 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Haziran 2024 / 16 June 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2024 / 30 June 2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf | Citation

Duderija, Adis. "İlerlemeci İslam Düşüncesinde Sünnet Kavramı". çev.
Musa Eşit. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 6
(Haziran 2024), 73-82.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Adis DUDERİJA, Musa EŞİT).

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.
Yayımlanan çalışmaların telif hakları yazarlarına aittir.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

* [Bu çevirinin aslı şu künyeli makaledir: Adis Duderija, "The Concept of Sunna in Progressive Muslim Thought", *Islam and Civilisational Renewal* 13/1 (2022), 136-148. Dr. Adis Duderija'ya makalesini çevirme önerimi nezaketle kabul ettiği için teşekkür ederim. Çeviride kullanılan transkripsiyonda olabildiğince orijinal metne bağlı kalınmıştır. Dipnotlarda yer alan köşeli parantez içindeki ifadeler ve başlık numaraları tarafımızca eklenmiştir. Orijinal halinde dipnotlarda işaret edildiği halde bibliyografyaya sehven kaydedilmediğini düşündüğümüz kaynaklar da çevirideki bibliyografyada sunulmuştur. Çalışmada yer alan yaklaşım ve kanaatler yazara aittir. Çeviri, bir kabul veya destek ifade etmez ve amacı dilimizdeki yazına katkı sağlamak, çalışmanın Türk akademisi tarafından erişilebilirliğini artırarak içerdiği tartışmaları bilimsel ilgiye sunmaktır. İlerlemeci İslam düşüncesinin tarihi arka planı hakkında Türkiye'de yapılmış eleştirel bir çalışma için bk. Necmettin Kızılkaya, "Ehl-i Hadis'ten Kur'âniyyûn Ekolü ve Progressive Muslims Hareketine: Metnin Araçsallaştırılması ve Metin Merkezli Din Anlayışında Yaşanan Evrim", *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*, ed. Murteza Bedir vd., (İSAR, 2019), 317-351. Çevirinin yayım süreçlerindeki ilgi ve destekleri için Değerli Hocam Doç. Dr. Muhammet Ali Asar'a ve Arş. Gör. Nurdan Genç'e teşekkür ederim. çev.]

[Dr., Griffith Üniversitesi, School of Humanities, Languages and Social Science, Brisbane, Avustralya, a.duderija@griffith.edu.au, https://orcid.org/0000-0001-8134-761X.] Adis Duderija, doktora derecesini 2007-2010 yılları arasında Batı Avustralya'dan almıştır. Halen Avustralya'daki Griffith Üniversitesi Beşeri Bilimler, Dil ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde kıdemli öğretim görevlisidir. Özellikle ilerlemeci İslam teorisi, Selefilik ve dini aşırıcılık, İslam ve toplumsal cinsiyet, Batılı Müslümanlar, kimlik inşası ve dinler arası diyalog teorisi ve pratiğine odaklanarak çağdaş İslam üzerine dersler vermekte ve araştırmalar yapmaktadır.

Öz

Bu makalede, ilerlemeci İslam düşüncesinde 'sünnet' kavramının doğasını ve kapsamını açıklıyorum. İslam'ın klasik dönemindeki hadis-temelli sünnet kavramının aksine, ilerlemeci İslam'daki sünnet kavramının, bu kavramın İslam düşüncesinin oluşum dönemindeki algılanışıyla güçlü benzerliklere sahip olduğunu iddia ediyorum. Bu bağlamda, ilerlemeci İslam'daki sünnet kavramının İslam teolojisi ve ahlakına yönelik geniş bir bağlamsal ve rasyonalist yaklaşım içerisinde işlediğini, genel bir ahlaki-davranışsal somutlaşmış kavram olduğunu gösteriyorum. [İlerlemeci İslam'daki] sünnet, İslam itikadının bir kaynağı olarak görülmediği gibi, hermenötik amaçlar doğrultusunda Kur'an ile organik ve simbiyotik bir ilişki içinde bulunmasına rağmen, gayri metluv bir vahiy biçimi olarak da değerlendirilmemektedir. Son bölümde, sünnet kavramına yönelik bu yaklaşımın, aile ve ceza hukukuna ilişkin olanlar gibi klasik İslam hukuku/ahlakında bu kavramla ilişkilendirilen birçok norm, değer ve uygulamayı ortadan kaldırarak, ilerlemeci İslam'da sahip olduğu bazı somut sonuçları tartışıyorum. Bu bağlamda, normatif sünnete yönelik ilerlemeci İslam yaklaşımının, İslam yorum geleneğinin, klasik İslam kelamı ve İslam hukuk usulünün hermenötik sınırları içinde işleyen bir sünnet kavramı temelinde savunulan ahlaki ve epistemolojik açıdan geçerliliğini yitirmiş norm, değer ve uygulamalardan kurtulmayı nasıl sağladığını vurguluyorum.

Anahtar Kelimeler: sünnet, hadis, ilerlemeci İslam, ilerlemeci İslam düşüncesi, İslam hukuk usulü, İslam kelamı, Kur'an, *urf*, Kur'an hermenötüğü.

The Concept of Sunna in Progressive Muslim Thought**Abstract**

In this paper I describe the nature and scope of the concept 'sunna' in progressive Muslim thought. I argue that, unlike the hadith-based concept of sunna found in classical Islam, the concept of sunna in progressive Islam has strong affinities with how that concept was understood during the formative period of Islamic thought. In this respect, I show that the concept of sunna in progressive Islam operates within a broad contextualist and rationalist approach to Islamic theology and ethics, that it is a general ethico-behavioural embodied concept. It is not viewed as a source of Islamic belief, nor is it considered a form of unrecited revelation - although, for hermeneutical purposes, it exists in an organic and symbiotic relationship with the Qur'an. In the last section, I discuss several concrete implications this approach to the concept of sunna has in progressive Islam, doing away with many norms, values, and practices that have been associated with the concept in classical Islamic law/ethics, such as those pertaining to family and criminal law. With respect to this, I highlight how a progressive Muslim approach to normative sunna enables the Islamic interpretive tradition to shed ethically and epistemologically outdated norms, values, and practices that have often been defended on the basis of a concept of sunna that operates within the hermeneutical confines of classical Islamic theology and Islamic legal theory.

Keywords: sunna, hadith, progressive Islam, progressive Muslim thought, Islamic legal theory, Islamic theology, Qur'an, *urf*, Qur'anic hermeneutics.

Giriş

İslam geleneğinin iki normatif kaynağından biri olan sünnet kavramı, başta İslam hukuku ve ahlaki olmak üzere İslam ilimlerinin neredeyse tüm dallarını anlamak için temel bir öneme sahiptir. Dahası, sünnet kavramı, İslam düşünce geleneğindeki diğer önemli kavramlar gibi, farklı düşünce ekolleri ve/veya siyasi aktörler tarafından farklı şekillerde kavramsallaştırılmış ve yorumlanmış, oldukça tartışmalı bir kavramdır.¹ 'Sünnet'in anlamı ve doğasının İslam tarihi boyunca farklı şekillerde ifade edilmiş olması şaşırtıcı olmamalıdır.² Bu bağlamda, bazı gruplar ya da aktörler sünnetin anlamını tekellerine alarak onun en sadık, hatta tek meşru savunucuları haline gelebilmiş -ya da kendilerini öyle görebilmişlerdir-. Bu makalenin temel amacı, sünnet kavramının, kaynaklarının, doğasının ve kapsamının çağdaş ilerlemeci İslam düşüncesinde nasıl

¹ Adis Duderija, *Constructing Religiously Ideal "Believer" and "Woman" in Islam: Neo-Traditional Salafi and Progressive Muslims' Methods of Interpretation* (Amerika Birleşik Devletleri: Palgrave Macmillan, 2011).

² Adis Duderija, *The Sunna and its Status in Islamic Law: The Search for a Sound Hadith* (New York: Palgrave, 2015).

anlaşıldığını ve böyle bir anlayışın İslam ahlakı ve dini pratikle ilgili bazı sonuçlarının neler olduğunu tartışmaktır.

Ancak bunu yapmadan önce, ilerlemeci İslam düşüncesi hakkında kısa bir genel değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. İlerlemeci İslam, son yirmi yılda yaratıcı ve önemli bir İslami entelektüel hareket olarak ortaya çıkmış ve ulus ötesi bir takipçi kitlesine sahip olmuştur.³ En son entelektüel öncüleri A. el-Fasi (ö. 1974), T. İbn 'Aşur (ö. 1973), A. Şeriati (ö. 1977) ve F. Rahman (ö. 1988) gibi yirminci yüzyıl modernist Müslüman alimlerdir.⁴ En geniş anlamıyla ilerlemeci İslam düşüncesi, geç modernite bağlamında İslam yorum geleneğine belirli bir yaklaşımı esas alan ve tanımlayıcı özellikleri aşağıdaki ilkelere dayanan çağdaş bir İslami eğilimdir:

- a) epistemolojik açıklık ve metodolojik esnekliğe dayalı yaratıcı, eleştirel ve yenilikçi düşünce;
- b) İslami liberal teoloji;
- c) sosyal ve toplumsal cinsiyet adaleti;
- d) İslam geleneğine insan hakları-temelli bir yaklaşım;
- e) İslam teolojisi ve etiğine rasyonalist ve bağlamsalcı yaklaşımlar;
- f) dini çoğulculuğun olumlanması;
- g) süreç-ilişkisel İslam teolojisi.⁵

Bu ayırt edici özellikler, ilerlemeci İslamcılarının sünnet kavramına nasıl yaklaştıklarını doğrudan etkilemektedir. İlerlemeci İslam düşüncesinin mimarları, çağdaş sünnet ve hadis/hadis reformu tartışmalarındaki yaklaşımlardan yalnızca birini temsil etmektedir. Çağdaş İslami söylemde bu konulara yönelik beş farklı yaklaşım bulunmaktadır:⁶

- a) Yusuf el-Karadavi, Ramazan el-Buti (öl. 2015), Mehmet Görmez ve Israr Ahmed Han (öl. 2010) gibi alimlerin eserlerinde rastlanan ana akım Sünnilik;
- b) Nasir el-Elbani (ö. 1999) ve el-Useymin (ö. 2001) gibi alimler tarafından temsil edilen ana akım olmayan Sünnilik/Selefilik/neo-ehl-i hadis;
- c) F. Rahman (ö. 1988), Emin Islahi (ö. 1977) ve Cavid Gamidi'nin çalışmalarında ele alınan sünnet-hadis kavramsal ayrımı;
- d) Gulam Perviz (ö. 1985) ve Ahmed Subhi Mansur ile ilişkilendirilen Kur'an'cılık yaklaşımı;
- e) Fakihuddin Abdulkodir, Sadiyye Şeyh ve Adis Duderija ile ilişkilendirilen ilerlemeci İslam.

Bu makalenin amaçlarıyla uyumlu olarak, ilerlemeci İslam düşüncesinin sünnet kavramına nasıl yaklaştığına, sünnetin dünya çapındaki Müslümanlar için İslam ahlakının normatif bir kaynağı olarak statüsüne özel bir referansla odaklanacağım. Ancak, bu tartışma sunulmadan

³ Adis Duderija - Ani Zonneveld, "Transnational Progressive Islam: Theory, Networks, and Lived Experience", *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*, ed. R. Lukens-Bull - M. Woodward (Amerika Birleşik Devletleri: Springer, 2020), 1-22.

⁴ Adis Duderija, "Critical-Progressive Muslim Thought: Reflections on its Political Ramifications", *Review of Faith and International Affairs* 11/3 (2013), 69-79.

⁵ Adis Duderija, *The Imperatives of Progressive Islam* (Londra: Routledge, 2017).

⁶ Adis Duderija, "Approaches to Hadith Reform in Contemporary Muslim Discourses", *Handbook of Hadith Studies*, ed. Mustafa Shah (Oxford: Oxford University Press, 2022).

önce, sünnet kavramının İslam yorum geleneğinde zaman içinde nasıl evrildiği hakkında daha fazla şey söylenmesi gerekmektedir. Bu konunun detaylı bir tartışması makalenin kapsamını aşmaktadır⁷ ve bu nedenle burada sadece en önemli ve ilgili bulguların kısa bir özeti sunulacaktır.

1. İslam Yorum Geleneğinde Sünnet Kavramı: Kısa Bir Bakış

Hicri takvimin ilk üç yüzyılı boyunca sünnet kavramı, öncelikle erken dönem Müslüman toplumunun sözlü olarak ve/veya Peygamber'in ashabının uygulamaları aracılığıyla formüle edilen, korunan ve aktarılan genel, sistematik olmayan bir şekilde tanımlanmış ahlaki-davranışsal pratiği olarak anlaşılmış görünmektedir.⁸ Erken dönem Maliki düşünce ekolünde sünnet kavramını kapsamlı bir şekilde inceleyen Guraya⁹ ve Abd-Allah¹⁰, bu dönemde sünnetin tanınmış İslami dini normlara ve Peygamber tarafından ortaya konulan dini ve ahlaki ilkelerden türetilen kabul görmüş davranış standartlarına dayandığını ileri sürmektedir.

Bununla birlikte, çeşitli nedenlerle, hicri birinci yüzyılın sonundan önce Müslümanlar, Muhammed Peygamber'in hayatını çevreleyen olayları hadis veya ahbar olarak adlandırılan kısa yazılı rivayetler şeklinde sistematik olarak kaydetmeye başlamıştır. Sonraki iki ya da üç yüzyıl boyunca, *Talebu'l-ilm* olarak bilinen bu olgu, hadis ilimleri (*ulumu'l-hadis*) olarak bilinen ve hadislerin doğruluğunu sağlamak için tasarlanmış belirli metodolojik ilkeler ve mekanizmalara dayalı olarak hadislerin toplanması, tespiti ve değerlendirilmesiyle ilgili bilgi dallarını içeren ilimlerin formüle edilmesine ve pekiştirilmesine yol açmıştır. Bu, Kur'an'a ek olarak sahih kabul edilen hadislerin İslam hukuku, ahlak ve (daha az ölçüde) itikadın önemli kaynakları olarak kullanılması amacıyla yapılmıştır.¹¹

Hicri beşinci yüzyılın sonunda ana akım İslam hukuk usulünün (*usulu'l-fikh*) gelişmesi ve olgunlaşmasıyla birlikte¹², sünnet kavramı hermenötik, epistemolojik ve metodolojik amaçlarla büyük ölçüde -hadis uzmanları (*muhaddisler*) tarafından tanımlandığı şekliyle- "*sahih*" hadisle özdeşleştirilmiş ve gayri metluv vahyin bir formu olarak kabul edilmiştir.¹³

Hacimli yapısı ve Kur'an'ın İslam hukuku ve ahlakının kapsamlı bir kaynağı olarak kullanılma kapasitesinin sınırlı olması nedeniyle, bu hadise-bağlı sünnet kavramı¹⁴, İslami normların, değerlerin, hukukun, uygulamanın ve (daha az ölçüde) itikadın en önemli olmasa da çok önemli bir kaynağı haline gelmiştir. Dahası, ana akım İslam hukuk usulü açısından bakıldığında, bu

⁷ Adis Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna During the First Four Generations of Muslims in Relation to the Development of the Concept of a Sound hadith as Based on Recent Western Scholarship", *Arab Law Quarterly* 26/4 (2012), 393-437.

⁸ Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna".

⁹ Muhammad Guraya, *The Concept of Sunnah in the Muwatta of Malik b. Anas* (McGill Üniversitesi, Doktora Tezi, 1969).

¹⁰ Umar Abd-Allah Wymann-Landgraf, *Malik and Medina: Islamic Legal Reasoning in the Formative Period* (Leiden: Brill, 2013).

¹¹ Hashim Kamali, *Shari'ah law: An Introduction* (Londra: Oneworld, 2008); Jonathan Brown, *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World. Foundations of Islam* (Oxford: Oneworld, 2009).

¹² Wael Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

¹³ "Yüce Allah'tan Resul'üne (s.) vahiy iki şekilde gelir: İlki (ritüellerde) okunan vahiydir (*vahyi metluv*) ki bu, eşsiz bir şekilde düzenlenmiş yazılı bir şaheser olan Kur'an halini alır. Vahyin diğer şekli ise nakledilen sözlerden, Allah'ın Resul'ünden (s.) gelen haberlerden oluşur. Bu sözler, eşsiz bir şekilde düzenlenmiş yazılı bir kompozisyon oluşturmaz ve bu vahiy biçimi okunsa da ritüel olarak tilavette (*la metluv*) kullanılmaz." Ebu Muhammed 'Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*, thk. Ahmed Şakir (Kahire: Matba'atu'l-İmam, 1987).

¹⁴ Adis Duderija, "Introduction: The Concept of Sunna and Its Status in Islamic Law", *The Sunna and Its Status in Islamic Law: The Search for a Sound Hadith*, ed. A. Duderija (New York: Palgrave, 2015), 1-12.

sünnet kavramı sadece çeşitli Kur'an emirlerini teyit etmekle kalmamış, aynı zamanda bunları belirlemiş, sınırlandırmış, tamamlamış ve hatta geçersiz kılmıştır.¹⁵

Bununla birlikte, sünnete yönelik bu ana akım klasik İslam hukuku yaklaşımı, bu kavramın - İslam düşüncesinin oluşum döneminde anlaşıldığı şekliyle- doğasından ve kapsamından önemli ölçüde ayrılmıştır. Örneğin, kaynaklar açısından bakıldığında, oluşum döneminde sünnet Muhammed'in şahsıyla sınırlandırılmamış, ilk dört halife gibi diğer önemli dini otoriteleri de kapsamıştır. Bu sünnet kavramı şu şekillerde ifade bulmuştur: *aktüel* olarak sürdürülen köklü genel normatif uygulama (*'amel*) (metinsel ya da sözlü aktarımdan bağımsız, somutlaştırılmış); Müslümanlar arasında bir uzlaşma (*fima ictema'tum 'aleyhi ve-senentum*); dindar ve erdemli insanların örnekliliği (*sunnetu ehli'l-hayri*); ya da bazı Mu'tezile yazılarında bulunduğu gibi 'herkes tarafından kabul edilen sünnet' (*es-sunnetu'l-mucma' aleyha*) ve erken dönem Hanefiliğin korunmuş ve iyi bilinen sünneti (*es-sunnetu'l-mahfuzetu'l-ma'rufe*), bunlardan sadece birkaçıdır.¹⁶

Dahası, İslam'ın oluşum dönemindeki sünnetin doğasına ilişkin kanıtlar, bunun basitçe doğru (*hayr*) olarak kabul edilen genel bir uygulamaya ya da metinsel olarak sabit ve hadise-bağlı olmaktan ziyade dinamik ve ahlaki-davranışsal bir kavrama ait olduğunu göstermektedir. Daha da önemlisi, oluşum döneminde sünnet kavramı akıl ve/veya akla dayalı görüşten (*re'y*) oluşuyordu ve büyük ölçüde rasyonalist¹⁷ bir teolojik ve ahlaki çerçeve içinde işlediği anlaşılıyordu.¹⁸ Sünnete yönelik böyle bir yaklaşım, rasyonalist-olmayan¹⁹ teoloji ve ahlaka dayalı ana akım klasik İslam kelamı, hukuk usulü ve ahlaki ile önemli ölçüde tezat oluşturmaktadır.²⁰

Özetle, klasik sünnet kavramı kaynakları, mahiyeti ve kapsamı bakımından klasik İslam'ın *usulu'l-fikh* geleneğinin parametreleri dâhilinde faaliyet göstermiştir. Ancak bu durum, söz konusu kavramın İslam düşüncesinin oluşum dönemindeki anlaşılma ve kavramsallaştırılma biçiminden nitelik itibarıyla farklı olmuştur.

2. İlerlemeci İslam Düşüncesinde Sünnet Kavramı: Kısa Bir Bakış

Sünnet kavramına ilişkin olarak, ilerlemeci İslam düşüncesi, sünnet ile 'sahih hadis' arasındaki kavramsal ve epistemolojik ayırım da dahil olmak üzere, birçok yönden İslam düşüncesinin oluşum sürecindeki yaklaşımı sürdürmektedir. Başka bir deyişle, ilerlemeci İslam düşüncesi sünneti, sadece doğrudan Peygamber Muhammed'in şahsıyla değil, aynı zamanda diğer bireyler ve hatta gruplarla da bağlantılı olan dinamik, ahlaki-davranışsal bir normlar, uygulamalar ve değerler bütünü olarak görmektedir.²¹

İlerlemeci İslam düşüncesinin sünnet kavramına nasıl yaklaştığını daha iyi anlamak için öncelikle sünnetin farklı unsurları arasında ayırım yapmamız gerekir. Duderija, Kur'an'ın doğasını yansıtan sünnetin etik-ahlaki (*sünnet-i ahlakiyye*), hukuki (*sünnet-i fıkhiyye*) ve ritüel/praksis (*sünnet-i 'ibadiyye*) kategorilerine ayrılabilceğini ileri sürmüştür. Hermeneutik açıdan bunlar,

¹⁵ Kamali, *Shari'ah law*.

¹⁶ Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna".

¹⁷ İslam yorum geleneğinde teolojik ahlaka yönelik doğal hukuk teorisi yaklaşımlarıyla bağlantılı olarak, genellikle bazı Mu'tezililerle ilişkilendirildiği gibi. bk. Omar Farahat, *The Foundation of Norms in Islamic Jurisprudence and Theology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Anver Emon, "Towards a Natural Law Theory in Islamic Law: Muslim Juristic Debates on Reason as a Source of Obligation", *JINEL* 3 (2003), 1-51.

¹⁸ Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna".

¹⁹ Bu anlamda Eş'ari teolojisi, teolojik ahlaka yönelik ilahi Emir Teorisi yaklaşımıyla güçlü yakınlıklara sahiptir. Farahat, *The Foundation of Norms*.

²⁰ Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna".

²¹ Duderija, "The Evolution in the Concept of Sunna".

Kur'an'ın kendisiyle ve sadece *ulumu'l-hadis* değil, aynı zamanda *usulu'l-fikh* ve *'ilmu'l-kelam*'ın (*menhec*) da temelini oluşturan metodolojilerle organik bir ilişki içerisinde bulunur.²² Yukarıda da belirtildiği üzere, ilerlemeci İslam *menheci*, ontoloji kavramının belirli bir anlayışına dayalı olarak, İslam teolojisi ve ahlakına yönelik bağlamsalci ve rasyonalist yaklaşımlara dayanmaktadır. İlerlemeci İslam'da sünnetin tüm unsurları bu daha geniş epistemolojik, metodolojik ve ontolojik çerçeve içerisinde işlev görmek zorundadır. Dahası, ilerlemeci İslam düşüncesinde sünnetin tüm boyutları ya doğası gereği ahlaki-davranışsaldır ya da *aktüel* olarak sürdürülebilir ve bu nedenle epistemolojik ve metodolojik olarak metinsel kaynaklardan bağımsız ve somuttur. Bu nedenle, bilinmek, uygulanmak veya aktarılmak için bir metinsel ifadeye bağlı değildirler. Dahası, ilerlemeci İslam düşüncesinde, sünnetin hiçbir unsuru kolektif İslami itikat (*'akide*) veya bireysel itikat (*şurutu'l-iman*) ile ilgili değildir; bunlar görünmeyen aleme (*gaybiyat*) ilişkindir ve bu nedenle 'somutlaştırılmaz'. Bu yüzden, sahih olsun ya da olmasın, Kur'an dışı inançlar (İsa'nın/Deccal'in ikinci gelişi, kabir azabı gibi) getiren her hadis reddedilmeli ve sünnetin bir parçası olarak kabul edilmemelidir. Dahası, klasik İslam yorum geleneklerinde olduğu gibi sünnetin vahyin gayri metluv bir biçimi (*vahy-i gayri metluv*) olduğu fikri de aynı sebeple kabul görmemektedir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, ilerlemeci İslam tarafından anlaşıldığı şekliyle sünnetin etik, ahlaki ve hukuki unsurları yalnızca rasyonalist değil aynı zamanda bağlamsalci bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşım hem Kur'an'da hem de hadislerde yer alan ahlaki-dini ve hukuki emirlerde güçlü bir *örf* unsuru olduğunu kabul eder. Kur'an'ın ahlaki-dini emirlerinin *örfi* doğasının bu şekilde tanınması, ilerlemeci bir İslam *menheci* perspektifinden bakıldığında örfi normları, değerleri ve uygulamaları Kur'an'ın evrenselci unsurlarıyla birleştiren klasik *usulu'l-fikh* *örf* anlayışlarının²³ sınırlarının çok ötesine geçmektedir.²⁴ Klasik İslam'ın Kur'an-sünnet-*örf* ilişkisine yaklaşımının bu yönü, "tarihsel İslam" olarak adlandırdığı şeyin ilahi vahyin kutsal ve ebedi mesajını "vahyin indiği dönemdeki örf" (*'urf-i 'asr-i nuzul*) ile harmanladığını savunan Kadivar tarafından anlaşılır bir şekilde belirtilmiştir. Modern çağda İslam'a giren tüm sorunlar, geleneksel İslam'ın bu 'örfi kısmı' (*bahs-i 'urfi*) ile ilgilidir.²⁵

Daha da önemlisi, ilerlemeci İslam düşüncesine göre, Kur'an ve hadislerde yer alan ve daha sonra klasik İslam hukukunun tartışılmaz unsurları olarak dahil edilen *örf*-temelli emirler, çağdaşları tarafından makul ve adil kabul edilmiştir. Kadivar'ın ifadesiyle:

İslam, İslam-öncesi örfün emirlerini var oldukları şekliyle ya da bu emirlerin Vahiy Çağı'nın müşterek uygulamasına (*'urf*) ilave olarak vahyedildiğini düşündürecek şekilde ıslah ederek onaylamıştır. Açık ki, o zamanın müşterek uygulaması (*'urf*) kutsal kitapla kayıtlı (*tevkifi*), taklitçi (*te'abbudi*) ve kutsal (*kudsi*) değildi, aksi takdirde akılcı insanlar (*ukala'*) tarafından kullanılmazlardı. Bu emirler adaleti sağlamak ve insan topluluklarının dünyevi çıkarlarını savunmak için yasalaştırılmıştır.²⁶

²² Adis Duderija, "Toward a Methodology of the Nature and the Scope of the Concept of Sunna", *Arab Law Quarterly* 21/3 (2007), 269-280.

²³ Ayman Shabana, *Custom in Islamic Law and Legal Theory: The Development of the Concepts of 'Urf and 'adah in the Islamic Legal Tradition* (New York: Springer, 2010).

²⁴ Adis Duderija, "The Custom ('urf) Based Assumptions Regarding Gender Roles and Norms in the Islamic Tradition: A Critical Examination", *Studies in Religion* 45/4 (2016), 1-19.

²⁵ Yasuyuki Matsunaga, "Human Rights and New Jurisprudence in Mohsen Kadivar's Advocacy of 'Newthinker' Islam", *Die Welt des Islams* 51 (2011), 358-381.

²⁶ Mohsen Kadivar, "From Traditional Islam to Islam as an End in Itself", *Die Welt des Islams* 51 (2011), 479.

Ancak bu, söz konusu *örf*-temelli hukuki emirlerin ve yasaların artık makul ve adil olarak görülmeye devam edilmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda Kadivar şu iddiada bulunmaktadır:

Öte yandan, hiç kimse insani meselelerin, özellikle de sosyal ve insan topluluklarının ortak uygulama (*'urf*) alanlarında ciddi bir dönüşüm geçirdiğini ve geçmiş yüzyıllarda adil, ahlaki, makul ve normal kabul edilen birçok şeyin [bugün] baskıcı, ahlaksız, anormal ve makul insanların tarzına aykırı kabul edildiğini inkâr edemez.²⁷

Benzer şekilde Eşkevari, adalet ölçütü söz konusu olduğunda, Kur'an'ın vahyedildiği dönemde var olan *örfü* birincil ölçüt olarak kabul ettiğini, ancak bu adalet kavramlarının ve anlayışlarının zamansal ve bir dereceye kadar yerel olduğunu savunur.²⁸ Dolayısıyla, ilerlemeci İslam düşüncesine göre, klasik İslam aile hukuku ve bedensel cezalar (*hudud*) da dahil olmak üzere, Kur'an ve sünnet/hadislerde yer alan tüm ahlaki-hukuki emirler, örfi mülahazalara (*'urf*) dayanır ve bu nedenle, bağlamdan bağımsız olarak harfi harfine uygulanmaları gerekmez. Bunlar daha ziyade, yukarıda açıklandığı üzere, ilerlemeci İslam düşüncesiyle ilişkili daha geniş *menhec* parametreleri dahilinde değişime ve gelişime tabidir.²⁹ Bunun sonucu olarak, ilerlemeci İslam düşüncesi ne Kur'an'ın ne de sünnetin basitçe geri getirilebilecek veya keşfedilebilecek sistematik, tarih üstü veya kapsamlı bir evrensel ahlak sistemi sunmadığını ileri sürer. Evrenselci etiğin/ahlakın bazı ilkeleri Kur'an'ın (ve dolayısıyla sünnetin) 'kapsamlı bağlamsallaştırmasından' çıkarılabilir veya türetilirse de İslam hukuku/ahlakı esasen rasyonalist ve amaçsal bir yapıya sahiptir.³⁰ Benzer şekilde Ebu Zeyd, "Kur'an'ın anlamının girift bir şekilde iç içe geçmiş alanları" ve "çok-boyutlu dünya görüşü" olarak adlandırdığı, evrensel ve zamansal unsurlarını sistematik olarak ayırt etmemize yardımcı olan sistematik bir kavramsal model geliştirmiştir.

Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü bu, ilerlemeci İslam'da sünnetin doğası ve kapsamına hermenötik olarak nasıl ulaşıldığı hususunda da geçerlidir. Ebu Zeyd tarafından belirlenen beş alan aşağıdaki gibidir:

1. *Kozmolojik alan*: Bu alan Kur'an'ın "kozmos, evren, doğa, yaratma ve yeniden yaratma, yaratıcı, ölüm ve yeniden diriliş" hakkındaki dünya görüşünü kapsar.
2. *Kutsal-insan ilişkisi*: Kur'an'daki anlatılarla temsil edildiği gibi, bu hem yakınlığı hem de ayrımı vurgular.
3. *Etik ve ahlaki boyut*: Ebu Zeyd, insanın mükemmelliği olasılığı ile insanın ahlaki yetersizliği gerçeği arasında belirli bir gerilime dikkat çeker.
4. *Toplumsal düzey*: Bu düzeyde Kur'an evlilik, boşanma, miras vb. belirli pratik konularla ilgilenir ve bunlar daha sonra hukuki hükümlerle bağlantılı anlam alanını oluşturur. Ebu Zeyd'e göre bu alan tamamen bağımsız rasyonel düşüncenin (*ictihad*) alanıdır ve klasik İslam'ın analojik aklıyla (*kıyas*) sınırlandırılmamalıdır. O, Kur'an'daki hukuki hükümlerin aslında yedinci yüzyıl ortamına ve yeni oluşmakta olan Müslüman topluluğa hitap ettiğini

²⁷ Kadivar, "From Traditional Islam to Islam as an End in Itself", 478-479.

²⁸ Hassan Yousefi Eshkevari, "Rethinking Men's Authority over Women: Qiwama, Wilaya and Their Underlying Assumptions", *New Ideas, New Prospects, in Gender Equality and Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*, ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt (Londra: I.B. Tauris, 2013), 202.

²⁹ Hashim Kamali, *Crime and Punishment in Islamic Law: A Fresh Interpretation* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

³⁰ Abdullah Saeed, *Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach* (New York: Routledge, 2014); Hashim Kamali, *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah* (Oxford: Oxford University Press, 2015).

ve bu nedenle de -bütünlüğü her zaman akılda tutulması gereken- bu bağlamlara özgü olduğunu savunur. Ebu Zeyd, *makasid* geleneği de dahil olmak üzere klasik *usulu'l-fikhin*, *içtihadın* genel yorum şemalarında sınırlı bir alana sahip olması nedeniyle bunu dikkate almamasından yakındır. Ayrıca, bu düzeyde hukuki hükümlerin ahlakla iç içe geçtiğine dikkat çekerek, bu tür ayetlere (2:229 boşama ayeti gibi) atfedilen anlamların yaygın ahlaki sağduyu (*ma'ruf*) ışığında anlaşılması gerektiğinde ısrar eder ki ona göre bu, hayırseverlik (*ihsan*) ilkesi uyarınca Kur'an ahlakında önemli bir unsurdur.

5. *Cezalar (hudud)*: Bu Kur'an'daki son alandır, ancak Kur'an'dan önce var oldukları şekliyle 'yasal kurallar' kategorisini içerdiğinden Kur'an'ın dünya görüşüne ait değildir. Kur'an bunları yalnızca toplumu belirli suçlara karşı korumak için ödünç almıştır.³¹ Bu nedenle Ebu Zeyd, Kur'an'da bahsedilen sosyo-hukuki emirlerin yalnızca Kur'an'ın yüzleştiği yedinci yüzyıl medeniyet gerçekliğini yansıttığını ve bu nedenle normatif olarak görülmemesi gerektiğini savunur. Yukarıda açıklandığı üzere, ilerlemeci İslam düşüncesinde Kur'an ve sünnet arasında organik bir hermenötik ilişki bulunduğundan, aynı analiz sünnet için de geçerlidir.

Dahası, İslam ahlakı ve hukukunun bir kaynağı olarak kanonik hadisleri ele alırken, ilerlemeci İslam alimleri, neyin meşru olarak sünnet teşkil edebileceğini ayırt ederken klasik İslam hadis ilmiyle ilişkili olanları da içeren, ancak bunların ötesine geçen bir dizi mekanizma kullanmışlardır. Bu bağlamda, klasik *muhaddislerin* yaptığı gibi hadisleri doğrulama süreci ile ataerkil olmayan yeni bir sünnet kavramına ulaşmak için bağımsız bir hadis doğrulama süreci arasında hermenötik bir ayırım yapan Barazangi'nin çalışmalarına işaret edebiliriz.³² Ayrıca, normatif bir sünnete ulaşmak için klasik hadis bilimi '*ilmu esbabi'l-vurud*' ile ilişkili bağlamsallaştırma yaklaşımını kullanan ve aynı zamanda *makasidu's-şeri'a* kavramını da tatbik eden Kodir'in yaklaşımını da bu konuda örnek olarak gösterebiliriz.³³

Sonuç

Bu makalede, ilerlemeci İslam düşüncesinde sünnetin doğasını ve kapsamını ana hatlarıyla ele aldım. Klasik İslam'ın hadis-temelli sünnet kavramından farklı olarak, ilerlemeci İslam'da sünnetin, bu kavramın İslam düşüncesinin oluşum döneminde anlaşıldığı şekliyle güçlü benzerlikleri olduğunu savundum. Bu bağlamda, ilerlemeci İslam'daki sünnet kavramının İslam teolojisi ve ahlakına yönelik geniş bir bağlamsal ve rasyonalist yaklaşım içinde işlediğini ve onu İslami akidenin bir kaynağı ya da gayri metluv vahyin bir şekli olarak görülmeyen genel bir ahlaki-davranışsal somutlaşmış kavrama dönüştürdüğünü ileri sürdüm - her ne kadar hermenötik amaçlar doğrultusunda Kur'an ile organik ve simbiyotik bir ilişki içinde bulunsun da. Ayrıca, ilerlemeci İslam alimlerinin normatif sünnete ulaşmak için hadisleri ele alırken kullandıkları yaklaşıma da kısaca değindim. Son olarak, bu yaklaşımın İslam aile hukuku ve ceza hukukuna ilişkin olanlar gibi klasik İslam'da anlaşıldığı şekliyle sünnetle ilişkilendirilen birçok norm, değer ve uygulamayı ortadan kaldırmaya yönelik bazı somut sonuçlarını tespit etmek istiyorum. Bu

³¹ Abu-Zayd Nasr, "The Status of Women Between Qur'an and Fiqh", *Gender Equality in Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*, ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt (Londra: I.B. Tauris, 2013), 155-156.

³² Nimet Barazangi, *Woman's Identity and the Qur'an: A New Reading* (Gainesville, FL: University Press of Florida, 2004).

³³ Faqihuddin Kodir, "Gender Equality and the Hadith of the Prophet Muhammad: Reinterpreting the Concepts of Mahram and Qiwama", *New Ideas, New Prospects, in Gender Equality and Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*, ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt (Londra: I.B. Tauris, 2013), 169-190.

bağlamda, normatif sünnete yönelik ilerlemeci bir İslam yaklaşımı, İslam yorum geleneğinin, klasik İslam kelamı ve hukuk usulünün hermenötik sınırları içinde işleyen bir sünnet kavramı temelinde sıklıkla savunulan etik ve epistemolojik olarak modası geçmiş normları, değerleri ve uygulamaları bir kenara bırakmasını mümkün kılmaktadır. Sünnete yönelik bu yaklaşımın teolojik, ahlaki, hukuki ve sosyo-kültürel sonuçları, özellikle Müslümanların çoğunlukta olduğu ortamlarda geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bu akılda tutularak, politika önerileri şeklinde somut sonuçlar ortaya konulmaktadır:

- Kadın sünneti, sözde namus cinayetleri ve örtünme gibi hadis şeklinde metinsel bir desteğe sahip olan ve sünnet şemsiyesi altında meşrulaştırılan ya da İslam hukukunun/ahlakının kabul edilebilir (ya da en azından tolere edilebilir) unsurları olarak görülen ahlaki-dini uygulamalar, ilerlemeci İslam hermenötiği perspektifinden bakıldığında, ataerkil namus mantığının³⁴ ifadeleridir ve sünnetle eşit değildir. Bu nedenle, bu uygulamalar derhal kaldırılmalıdır.
- Zina nedeniyle taşlanarak öldürülme cezası normatif sünnetin bir parçası olarak reddedilmelidir, zira bu ceza tamamen hadislerden elde edilen kanıtlara dayanmaktadır.
- Dinden dönme cezası da dahil olmak üzere İslam ceza hukukunda (*hudud*) yer alan tüm cezai yaptırımlar, Kur'an'ın ve normatif sünnetin ortaya koymadığı veya normatif olarak görmediği *örfi* değerlendirmelere dayanmaları nedeniyle geçersiz kabul edilmelidir.
- Kıyamet alametlerine ilişkin hadis-temelli inançlar ve -aşırıcular tarafından (son zamanlarda sözde İslam Devleti tarafından) ideolojilerini meşrulaştırmak amacıyla sıklıkla istismar edilen- kıyametle ilgili apokaliptik literatür de reddedilmelidir.
- Müslüman yasa koyucular, hakimler, siyasetçiler ve dini liderler, ilerlemeci İslam düşüncesinin ana hatlarını çizdiği sünnet yaklaşımını benimsemelidir. Bu onlara, İslam yorum geleneğini hem etik hem de epistemolojik olarak güncelleyebilecek, çağdaş küresel ve insan haklarından ilham alan ahlak, hukuk ve kültürel duyarlılıklarla aynı seviyeye getirebilecek özgün, tarihi açıdan aydınlatılmış, inanç-temelli çözümler sağlayacaktır.³⁵

³⁴ Adis Duderija vd., *Islam and Gender: Major Issues and Debates* (New York: Routledge, 2020).

³⁵ Khaled Abou El Fadl, "Qur'anic Ethics and Islamic Law", *Journal of Islamic Ethics* 1 (2017), 7-28. [Bu dipnotun orijinal metindeki tam yeri tespit edilemediğinden numarasına uygun olarak metnin sonuna eklenmiştir. çev.]

Kaynakça/References/المصادر

- [Kızılkaya, Necmettin. "Ehl-i Hadîs'ten Kur'âniyyûn Ekolü ve Progressive Muslims Hareketine: Metnin Araçsallaştırılması ve Metin Merkezli Din Anlayışında Yaşanan Evrim". *Modernleşme Protestanlaşma ve Selefileşme: Modern İslam Düşüncesinde Nassın Araçsallaştırılması*. ed. Murteza Bedir vd. 317-351. İSAR, 2019. çev.]
- Barazangi, Nimet. *Woman's Identity and the Qur'an: A New Reading*. Gainesville, FL: University Press of Florida, 2004.
- Brown, Jonathan. *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World. Foundations of Islam*. Oxford: Oneworld, 2009.
- Duderija, Adis. "Approaches to Hadith Reform in Contemporary Muslim Discourses". *Handbook of Hadith Studies*. ed. Mustafa Shah. Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Duderija, Adis. *Constructing Religiously Ideal "Believer" and "Woman" in Islam: Neo-Traditional Salafi and Progressive Muslims' Methods of Interpretation*. Amerika Birleşik Devletleri: Palgrave Macmillan, 2011.
- Duderija, Adis. "Critical-Progressive Muslim Thought: Reflections on its Political Ramifications". *Review of Faith and International Affairs* 11/3 (2013), 69-79.
- Duderija, Adis. "Introduction: The Concept of Sunna and Its Status in Islamic Law". *The Sunna and Its Status in Islamic Law: The Search for a Sound Hadith*. ed. A. Duderija. 1-12. New York: Palgrave, 2015.
- Duderija, Adis vd. *Islam and Gender: Major Issues and Debates*. New York: Routledge, 2020.
- Duderija, Adis. "The Concept of Sunna in Progressive Muslim Thought". *Islam and Civilisational Renewal* 13/1 (2022), 136-148.
- Duderija, Adis. "The Custom ('urf) Based Assumptions Regarding Gender Roles and Norms in the Islamic Tradition: A Critical Examination". *Studies in Religion* 45/4 (2016), 1-19.
- Duderija, Adis. "The Evolution in the Concept of Sunna During the First Four Generations of Muslims in Relation to the Development of the Concept of a Sound hadith as Based on Recent Western Scholarship". *Arab Law Quarterly* 26/4 (2012), 393-437.
- Duderija, Adis. *The Imperatives of Progressive Islam*. Londra: Routledge, 2017.
- Duderija, Adis. *The Sunna and its Status in Islamic Law: The Search for a Sound Hadith*. New York: Palgrave, 2015.
- Duderija, Adis. "Toward a Methodology of the Nature and the Scope of the Concept of Sunna". *Arab Law Quarterly* 21/3 (2007), 269-280.
- Duderija, Adis - Zonneveld, Ani. "Transnational Progressive Islam: Theory, Networks, and Lived Experience". *Handbook of Contemporary Islam and Muslim Lives*. ed. R. Lukens-Bull - M. Woodward. 1-22. Amerika Birleşik Devletleri: Springer, 2020.
- El Fadl, Khaled Abou. "Qur'anic Ethics and Islamic Law". *Journal of Islamic Ethics* 1 (2017), 7-28.
- Emon, Anver. "Towards a Natural Law Theory in Islamic Law: Muslim Juristic Debates on Reason as a Source of Obligation". *JINEL* 3 (2003), 1-51.
- Eshkevari, Hassan Yousefi. "Rethinking Men's Authority over Women: Qiwama, Wilaya and Their Underlying Assumptions". *New Ideas, New Prospects, in Gender Equality and Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*. ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt. 191-213. Londra: I.B. Tauris, 2013.
- Farahat, Omar. *The Foundation of Norms in Islamic Jurisprudence and Theology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Guraya, Muhammad. *The Concept of Sunnah in the Muwatta of Malik b. Anas*. McGill Üniversitesi, Doktora Tezi, 1969.
- Hallaq, Wael. *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed 'Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkam fi Usul'il-Ahkam*. thk. Ahmed Şakir. Kahire: Matba'atu'l-İmam, 1987.
- Kadivar, Mohsen. "From Traditional Islam to Islam as an End in Itself". *Die Welt des Islams* 51 (2011), 459-484.
- Kamali, Hashim. *Crime and Punishment in Islamic Law: A Fresh Interpretation*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Kamali, Hashim. *Shari'ah law: An Introduction*. Londra: Oneworld, 2008.
- Kamali, Hashim. *The Middle Path of Moderation in Islam: The Qur'anic Principle of Wasatiyyah*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Kodir, Faqihuddin. "Gender Equality and the Hadith of the Prophet Muhammad: Reinterpreting the Concepts of Mahram and Qiwama". *New Ideas, New Prospects, in Gender Equality and Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*. ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt. 169-190. Londra: I.B. Tauris, 2013.
- Matsunaga, Yasuyuki. "Human Rights and New Jurisprudence in Mohsen Kadivar's Advocacy of 'Newthinker' Islam". *Die Welt des Islams* 51 (2011), 358-381.

- Nasr, Abu-Zayd. "The Status of Women Between Qur'an and Fiqh". *Gender Equality in Muslim Family Law: Justice and Ethics in Islamic Legal Tradition*. ed. Z. Mir Hosseini, Lena Larsen, Christian Moe ve Kari Vogt. 153-188. Londra: I.B. Tauris, 2013.
- Saeed, Abdullah. *Reading the Qur'an in the Twenty-First Century: A Contextualist Approach*. New York: Routledge, 2014.
- Shabana, Ayman. *Custom in Islamic Law and Legal Theory: The Development of the Concepts of 'Urf and 'adah in the Islamic Legal Tradition*. New York: Springer, 2010.
- Wymann-Landgraf, Umar Abd-Allah. *Malik and Medina: Islamic Legal Reasoning in the Formative Period*. Leiden: Brill, 2013.